

Sziget és identitás kaleidoszkópon keresztül

Milena Sunnus: *Öland. Lebenswelt und Konstruktion kultureller Identität auf einer schwedischen Ostseeinsel.*
Frankfurt am Main: Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie der J. W. Goethe-Universität.
1998. 176 p. /Notizen, 61./

Milena Sunnus könyvének bevezetőjéből megtudjuk, hogy az etnológus szerző a frankfurti J. W. Goethe Egyetemen tanít, és 1994-ben fél évet töltött el Svédország déli részén, Lund városában (az ottani egyetem kötelékében végezte vizsgálódásait), illetve Öland szigetén. A könyvben megismertetett kutatás a szerzőnek a fenti szigeten végzett féléves terepmunkáján alapul. Milena Sunnus számára azonban Svédország e déli, part mellett hosszan elnyúló szigete nem volt ismeretlen, mivel gyermekkorra nyarait jórészt ezen a vidéken töltötte. Amint munkájából kiderül, német anyanyelvűként kitűnően beszél a svéd nyelvet.

Kutatására nagy hatással voltak Ina-Maria Greverus vizsgálatai és publikációi. A kötet előszavát is a német kutató írta *Elképzelések egy sziget-hazáról* címmel, amelyben röviden ismerteti Sunnus vizsgálódásának módszertani szempontjait, azok magyarázatát, illetve a kutatás eredményeit méltatja.

A mű a svéd világ periferikus, a külvilágtól és a szárazföldi résztől egészen a 20. század második feléig elzárt, gazdasági nehézségekkel küzdő szeletével foglalkozik, amely a jóléti társadalom kiteljesedésével, legújabbban pedig az Európai Unió beköszöntével új helyzetbe került. A munka alapvető kérdése, hogy lehet-e Ölandon, a Balti-tengeri szigeten önálló identitásról, méghozzá kulturális értelemben vett identitásról beszélni, miközben a szigetet fizikai és kulturális egységként kezeljük. Sunnus a kérdést tágabb összefüggéskörben vizsgálja: a központban továbbra is Öland és az ölandi identitás áll, azonban ennek eredményei a sziget mint közösség, valamint a svéd sziget mint kulturális egység fogalmakon ugyancsak értelmezhetők. Ez azért is különösen érdekes, mivel a svédországi vizsgálatot német kutató végezte. Ez a kutatás azoknak a műveknek a sorába is beilleszthető, amelyek a kultúrát úgy értelmezik, mint a környezet, az élettér által meghatározott fogalmat, azaz a kultúrokológiai vizsgálatoknak a sorába tartozik. A kulturális identitásnak mint közösségképző erőnek az elemzését a sziget, az élettér általi „meghatározódás” szemszögéből végzi.

Különösen magával ragadó a kutatás módszere: ennek alapja a *Kaleidoskop Insel*, vagyis a kaleidoszkópsziget. A kaleidoszkóp olyan eszköz, talán mindannyiunk számára

ismert játékszer, amely a benne levő töredékekből határozott, mégis folytonosan változó képet tár fel a belé tekintő előtt. A szerző tehát a szigetet olyan kaleidoszkópnak tekinti, amely mögött saját maga áll: ő az, aki belenéz, és ugyancsak ő az, aki elforgatja.

A könyv öt fejezetből áll. Az első részben a szerző az etnológiai nézőpont, az etnológiai megértési folyamat sajátosságait tárja az olvasó elé. A másodikban a szigetnek mint kutatási területnek a lehetőségeit boncolgatja, míg a harmadik fejezetben a sziget egyes lakóit, például festőket szólaltat meg saját lakóhelyükről, Ölanddal kapcsolatos elképzeléseikről. A negyedik fejezetben olyan egymástól elkülönülő fogalmakon keresztül rekonstruálja az identitás különböző formáit, mint a család, a nemzet és a biológiai nem. Az identitás vizsgálatához kapcsolja a haza fogalmát, mellyel az ötödik fejezetben részletesen is foglalkozik. Kinek a számára jelent Öland hazát? – teszi fel a kérdést.

Az öt fejezet a leírt módon a kaleidoszkopikus módszer segítségével egymásból következik és összefügg: egyik kép a másikba fordul, melyek azonos alkotórészekkel mégis mindig mást mutatnak meg önmaguk valóságából. Újat alkotnak, miközben óhatatlanul összetörik a régit, egyszóval kiválóan érzékeltetik a vizsgált fogalmak folyamatjellegét.

Sunnus munkájában a következő négy jellemző kérdéscsoportot veszi nagytitkos alá: 1. Hogyan illeszkedett be Öland az európai, a svéd és a regionális környezetbe? Hogyan vélekednek a kívülállók Ölandról? 2. Milyen hatással van a környezetet és életteret jelentő sziget a benne élőkre, azonosságtudatuk kialakítására? Ha különbözik, mennyiben különbözik a szárazföld és a sziget társadalma? 3. A szigeten élő művészek hogyan illeszkednek bele ennek kaleidoszkopikus valóságába, lehet-e az ő tapasztalataik alapján következtetéseket levonni a sziget többi lakójára nézve? 4. Kinek jelenti a hazát a sziget? Ezenkívül a mű állandóan visszatérő kérdése, vajon létezik-e egyáltalán olyan fogalom, hogy *ölandi identitás*. Sunnus könyve céljával a kérdésfeltevő, *sűrű leírást* tűzte ki, Geertz célkitűzését szem előtt tartva, miszerint az etnológiai kutatás célja nem a megfelelő válaszok megjelölése, hanem a megfelelő kérdések feltevése.

Sunnus kutatási módszerét három perspektíva határozza meg: a vizualitás, tehát az észlelés és megfigyelés, az információgyűjtés az írott források alapján, továbbá a személyes interjú, amely a tapasztalatok együttes megélését is magában foglalja. A „kaleidoszkópsziget” metaforát azért érezte alkalmasnak a kulturális identitás vizsgálatához, mert maga a kultúra is a mindennapokhoz köthető folyamat, és ennek a folyamatnak a megragadására olyan módszer a legalkalmasabb, amely maga is folyamatot tükröz.

A bevezetésben a szigetről mint helyről beszél. A sziget szerinte kétértelmű. Egyrészt oltalmat és biztonságot nyújt a benne élőknek, másrészt az elválasztottság és – sarkítva – az izoláltság érzését jelenti. A sziget környezetként is felfogható, amely egyrészt az érintetlen természetet, másrészt az ember alkotta létesítményeket jelenti. Ha az ember és a környezete, azaz az élőhelye kapcsolatát vizsgáljuk, vagyis a sziget életteré alakítását, észre kell vennünk, hogy ez egyúttal identitásképző erő is. Amennyiben pedig a szigetet életteréként definiáljuk, a kulturális vonásokat is meg kell figyelnünk. Ezekben az összefüggésekben elemzi a szerző a kulturális önazonosság kérdését.

Sunnus, mint említettük, vizsgálódásában magából a kutatási helyből, tehát a szigetből indul ki. Az, hogy Öland tekinthető-e régiónak, attól függ, hogy a régió fogalmát milyen értelemben használjuk. A kérdést az Európai Unióba való betagozódás teszi időszzerűvé. Az unióbeli politika szintén régiókban gondolkodik. Azonban az átlátható, a mindennapi cselekvések és kapcsolatok révén összetartozó egységek, vagyis a kulturális

antropológia régiói aligha illeszthetők bele az Európai Unió rendszerébe. Öland természetesen ökológiai régióként létezik, hogy kulturális és közigazgatási régióként is értékelhető-e, az a kutatás kérdése marad. Azonban ha egységnek tekintjük a szigetet, akkor annak egyik meghatározó eleme az önazonosság-tudat.

Továbbtekerve a kaleidoszkópot, a szerző az *identitás szerkezeti és ideológiai meghatározóit* vázolja fel. Ehhez Ina-Maria Greverus *célirányos helyhez kötöttséget leíró modelljét* használja. Greverus tétele a helyhez kötöttséget három tényezőcsoport által határozza meg: az instrumentális, a szociokulturális és a szimbolikus helyhez kötöttség alapján. Az első az emberi szükségletek meglétének vagy hiányának a következménye (munka, lakóhely, infrastruktúra, eszközök, terület stb.), a második a társadalmi interakcióké, míg a harmadik a szokások- emlékek-elképzelések ismerete alapján formálódik ki. Hogy Ölandon melyik helyhez kötöttségi modell dominál, ahhoz a sziget gazdasági, települési, népesedési és társadalmi szerkezetét kell nagyító alá vennünk. Eszerint a sziget urbanizációs foka meglehetősen alacsony. Északon inkább a nyaralók, délen az egész évben lakott települések jellemzők. A munkanélküliség az országos átlagnál magasabb, a jövedelmek alacsonyabbak. Az iskolázottság is elmarad az országos átlagtól. A gazdasági helyzet következtében a 19. század második felében nagyarányú kivándorlás indult meg Észak-Amerikába. A szigeten 1880-ban volt legmagasabb a lakosság lélekszáma, magasabb, mint a kutatás idején (majdnem kétszer akkora). Az 1970-es években megépült a híd Kalmar, a tengerparti város és Öland között, ami a gazdaság enyhe fellendülését indította meg. Majd az 1995-ös európai uniós csatlakozás ébresztett új reményeket Ölandon; egy úgynevezett Balti-régió kialakításába és az ennek következtében létrejövő gazdasági felvirágzás gondolatába vetett hit révén. (Egyesek szerint azonban ennek ellentmond az egyébként igen erős skandináv identitás, amely megnehezítheti a balti régió létrejöttét.) Az új, uniós regionális szempontok (több pénz a szegényebb régiók támogatására), főképpen pedig a hídépítés meggyorsította a kulturális és egyéb, változásokat eredményező folyamatokat. A közösség válasza erre hagyományörző egyesületek és egy skanzen megalapítása volt. Ekkor kezdték a helybeliek az itt élő művészek munkáját is megismerni és támogatni. Mindebből látható, hogy a helyhez kötöttségi modellek közül Ölandon az instrumentális modell tényezői igen nagy hatással voltak, ez pedig a szimbolikus helyhez kötöttségi modell tényezőinek erősödését eredményezte. Az egyesületek megalapítóinak célja a *regionális identitás* kialakítása volt, illetve az ma is. Ebben igen nagy szerepet kapott a *belső* (sziget) és a *külső világ* (szárazföld) jellemzőinek elkülönítése.

A szerző itt ismét teker egyet a kaleidoszkópon, és a szigetlakóknak önmagukról, valamint az idegenekről kialakított képét elemzi. Ebben rendkívül nagy szerepet tulajdonít a *helyi média* tevékenységének. Megvizsgálja két helyi újság egy-egy évfolyamát. Ugyanis ezek a médiák töltik be szerinte a külső világ és a sziget belső világa között a legfontosabb közvetítőcsatorna szerepét. Egyrésztől támogatják a turizmust, amelyből a sziget nyáron a megélhetését nyeri, ezzel ellensúlyozva a hiányos gazdasági lehetőségeket, másrészt ők közvetítik a változatlan és megváltoztathatatlan Öland képét, amely mind az ott lakóknak, mind pedig az oda látogatóknak tetszetős. A turizmus révén két dolog jut el az ölandiakhoz: egyrészt az anyagi javak, a jobb megélhetés, a fejlődés, másrészt pedig új kulturális elemek. Nyáron viszont nagy az embertömeg, és a helyi házakat tömegesen vásárolják fel az ide érkezők. Ezek az elemek azonban nem csupán a

turizmus hozományai, hanem minden „nyitás”, így a híd megépítéséé is, ez ugyanis lehetőséget teremtett az ölandiaknak arra, hogy Kalmarba járjanak dolgozni, bevásárolni, iskolába. E tényezők mind az önmeghatározás és az idegenekről alkotott kép elkülönülését segítik elő: „Mi nem olyanok vagyunk, mint ők.” Az eltérés, amely az idegenekről és az önmagukról alkotott kép meghatározása között érzékelhető, egyébként nem új keletű: Ölandot természeti adottságai miatt már a 19. századtól kezdve mindenki másnak látta, mint Svédország többi vidékét, és ez az ott lakóknak a szigetet mindenképpen *identitási régióvá* alakította. Ugyanebben a problémakörben gyökerezik a szerző szerint a haza és a kulturális régió kérdése is.

A sziget mint kulturális egység meghatározásában a külső világról és a belső világról alkotott képek döntőnek bizonyultak, azért a szerző interjúalanyainak kiválasztásában arra törekedett, hogy a megkérdezettek a legtökéletesebben tudják értelmezni e különbséget. Ezért *négy művészpárost* szólaltatott meg a szigetre vonatkozó elképzeléseikről, identitásukról, mert az itt élő művészek legtöbbje összekötő lehet Öland és a külvilág között, mégpedig életútjuk miatt. Ennek a négy párosnak a tagjai részben ölandiak, részben máshol születtek, de végül Ölandot választották lakóhelyüknek, azonban mindegyikük élt valamennyi időt más helyen is. Így vagy betelepülőknek, vagy visszatelepülőknek tekinthetjük őket. Mindezekon kívül a szerző szerint a kaleidoszkóp által alkotott kép vizuális tapasztalás, a festészet ugyanígy, ezért kiválóan alkalmasak a festők, a művészek e módszer alkalmazására. Az interjú előtt rövid összefoglalót ad közre Sunnus a svéd tájfestészetről, annak nemzeti-romantikus meghatározottságáról. Utána közli a beszélgetéseket. Minden interjúleírás a találkozásról és a személyekről szóló háttér-információkkal indul, illetve a szerző beszélgetésről kialakított tapasztalatainak leírásával, majd ezt követően jutnak szóhoz a művészek. Sunnus csupán lejegyző ezekben a beszélgetésekben. Minden esetben egy úgynevezett „mentális térkép” megrajzolását is kéri a művésztől, vagyis annak az élménynek a közreadását, amely a beszélgetőtársnak Ölandot jelenti.

A „belső világ” illetően ábrázolásain keresztül bontakozik ki előttünk, olvasók előtt a sziget képe, illetve megismerjük azokat a jellemzőket, amelyek megalkotják az ott lakók képzeletében Ölandot, és a fent említett „identitásrégióvá” avatják. Ilyen jegyek a tenger kékje, a szigeten uralkodó állandó napsütés, a sík táj látképe és a közeli Jungfrau-sziget viszonyítási pontja. Mellettük saját otthonaik képe sorakozik fel. Az interjúkat a szerző svédül (német fordítással), illetve angolul is közli. A megkérdezett festők mindegyike a tájat, a természetet választotta központi témájául. Egymással egyrészt egyesületek, másrészt egymás munkáinak ismerete révén állnak kapcsolatban. Az utóbbit a szerző bizonyos értelemben vett szomszédsági viszonyoknak nevezi, szociális térbeli szomszédságnak. Mindezek alapján a beszélgetések segítségével próbálja meg Sunnus a különböző *identitástípusokat* elkülöníteni. Az identitást meghatározó tényezők közül a családnak, a nemzetnek és a biológiai nemnek az identitásalakító szerepét vizsgálja. Ezek szerint a család az „én-identitás” megformálását segíti elő, míg a nemzet a „mi-azonosság-tudatát”. Az illető neme érdekes módon a svéd társadalomban nem játszik olyan nagy szerepet, mint más közösségekben: a svédek az „egyenlősítés hívei” voltak már jóval az Európai Unió ilyen irányú politikája előtt, ez a nézet ma is érezteti a hatását. Ha ezt a részt közelebről nézzük meg, észrevesszük, hogy a szerző nem csupán Öland, hanem a svéd nép identitásának vizsgálatával is foglalkozik. Előveszi a magányosság szimbólum-

mát is, amely szerinte a svéd nép jellemzőinek vizsgálatában igen hangsúlyos szerepet kap. Számukra a magány nem a szomorúságot jelenti, hanem csupán realitást. Ez mutatkozik meg Öland példáján is: a betelepülők, illetve az ide látogatók a csend és a nyugalom miatt jönnek ide. A személyes identitás kialakításában nagy szerepet játszik a *haza fogalma*. Megvizsgálja a különböző hazaelképzeléseket, -meghatározásokat, szintén a festők vallomásai alapján. Felfedezi, hogy a regionális identitás kialakulásában is, amely egy meghatározott helyhez köthető, a hazaelképzelések fontos szerepet játszanak. Számára ez paradox, mivel a német hazafogalom személyes jelleget hordoz magában (a privát szférához tartozik), míg a regionális identitás ezzel ellentétes.

Végül az utolsó fejezetben Ölandnak mint hazának a kérdését elemzi. Azt határozza meg, hogy Öland kinek jelentheti a hazát. Ekkor derül ki, hogy Ölandon a történelmi tényezők vajmi kevés szerephez jutnak: a viking múlt emlegetése néhány turistalátványosságban merül ki csupán. Nincsenek történelmileg jelentős eseményekről tanúskodó épületek sem, mint az ellentétként sokat emlegetett Gotland szigetén. A halász-paraszt önmeghatározás kezd eltűnni, átalakulni. Ölandot jelenlegi törekvése, az úgynevezett ölandi *kultúrtáj* kialakítása határozza meg döntően, ezt támogatják a sajtóorgánumok és a különböző kulturális események. Ezzel függ össze a festészet propagálása és a művészkolónia támogatása is. A belső világ homogenitása és a külső világ egyenetlensége, a vele való konfrontáció mind a szigethez tartozás érzését erősítik. A haza érzésének is egyik alkotóeleme az odatartozás, amelyben stabilitást talál az egyén. Ez a hely, az idő és az életlehetőségek által meghatározott csoporthoz tartozás tudatának az érzése, amely büszkeséget ad az ott élőknek, mindannak ellenére, amit Öland gazdasági jellemzőiről elmondtunk. Kérdéses, hogy ez az összetartozás-ézés és a másik területektől, a külső világtól való elhatárolódási képesség elegendő-e arra, hogy ölandi identitásról beszéljünk. Ami bizonyos, hogy *ölandi identitás* az, amit néhányan *vissza kívánnak kapni*, ahogyan az egyik hagyományörző egyesület tagja kifejezte.

A vizsgálat sok szempontúsága, szemléletbeli gazdagsága és sokrétű kérdésfeltevése mindenképpen figyelmet érdemlő a magyar kutatás számára is. Sunnus szép példát nyújt az olvasónak arra, hogyan lehet a néprajzi-antropológiai kutatás mai szempontjait, elveit érvényesítve képet alkotni egy történelmileg zárt, azonban állandóan változó terület és társadalom bizonyos jellemzőiről, nevezetesen annak kulturális identitásáról. Eközben a társadalomképző és közösségteremtő erők is a figyelem látókörébe kerülnek. Ugyanakkor Sunnus módszertani bravúrja, a „kaleidoszkópkutatás” szintén tanulságokkal szolgálhat.